

LUKÁCS András

Budapesti Gazdasági Egyetem, Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Kar
Turizmus-Vendéglátás Szaknyelvi Intézeti Tanszék
Budapest
lukacs.andras@uni-bge.hu

RÓMAI TOPONIMÁK A MAGYAR NYELVŰ ÚTIKÖNYVEKBEN

Roman Toponyms in Hungarian Travel Guide Books

Rimski toponimi u bedekerima na mađarskom jeziku

A külföldi desztinációkat bemutató útikönyveink nélkülözhetetlen elemei az idegen denotátumra vonatkozó toponimák. A tanulmány a földrajzi elnevezések egy különleges csoportját, az Örök Városhoz tartozó toponimákat vizsgálja magyar nyelvű útikönyvekben. E földrajzi elnevezések különlegességét az adja, hogy mind a latin, mind az olasz nyelvű alakok eredetinek tekinthetők, továbbá egy részüknek több konvencionális magyar elnevezése is létezik, így felmerül a kérdés, hogy milyen alakokat használnak a magyar nyelvű útikönyvek szerzői. Eredeti vagy magyarított formában jelennek meg a toponimák? Az útikönyveket áttekintve megállapítható, hogy az eredeti toponimák helyett, ritkábban mellett, magyar nyelvű változatokat használnak, amelyek azonban nem tekinthetők egységesnek, hiszen könyvenként eltérő alakok fordulhatnak elő.

Kulcsszavak: útikönyv, toponimák, római, magyar.

Római toponimák

A magyarban megjelenő olasz toponimák kérdésével Fábíán (1999) foglalkozik. Bár munkájában elsősorban a sajtóban felbukkanó olasz toponimákat vizsgálja, részben az ő gondolatai szolgálnak kiindulópontként az én rendszerezésemhez. Az útikönyvben való előfordulásoknak megfelelően (én is) tág értelemben vett toponimákkal foglalkozom. Ide tartoznak a hegyeket, völgyeket, egyéb domborzati viszonyokat jelölő nevek, a különböző folyók, tavak,

tengerek nevei, a településnevek, sőt azon belül az utcák, terek, épületek nevei (Fábián 1999, 104). A Fábián–Földi–Hőnyi-féle terminológia szerint pontosítva, vizsgálatom tárgyát a „földrajzi nevek” csoportja és a „földrajzi megjelölések” csoportján belüli tulajdonnevek képezik. A meghatározások szerint földrajzi névnek tekintünk „minden olyan nyelvi alakulatot, amelyet a földfelszín természetes (*hegy, patak, sziget, sivatag* stb.) vagy mesterséges (*csatorna, út, dűlő, település* stb.) részleteinek azonosítására kisebb vagy nagyobb közösségek használnak” (Fábián–Földi–Hőnyi 1998, 15). A tulajdonnévként jelentkező földrajzi megjelölések lehetnek „intézményeket jelölő nevek”, illetve „intézményszerű létesítményeket jelölő alakulatok” (Fábián–Földi–Hőnyi 1998, 15). Az útikönyvekben ez utóbbi toponimák nagy számban vannak jelen.

Hazánk és Itália egymáshoz viszonylag közeli földrajzi elhelyezkedése és még inkább a két régió közötti nagy múltra visszatekintő és gyakran nagyon szoros történelmi kapcsolat következtében számos itáliai toponimának született magyar változata az elmúlt évszázadok során, amelyek közül sok még ma is használatban van, nem ritkán több változatban is, egymással párhuzamosan. Fábián számos példával szemlélteti, hogy milyen sok változata és megközelítése lehet a magyar szövegekben felbukkanó olaszországi referenst jelölő toponimáknak (Fábián 1999, 104–107).

Még több változat képzelhető el, ha külön górcső alá vesszük a Rómán belüli toponimákat, amelyek referensei szintén régóta ismertek a magyar nyelvközség számára, s amelyek közül többnek is egészen az ókorig vezethető vissza a keletkezése. Az alábbiakban ebből a formai gazdagságból igyekszem – részben diakrón – ízelítőt adni a véleményem szerint lehetséges variációk ismertetésével.

1. Latin–olasz eredeti formában szereplő tulajdonnév

Nagyon ritka típus, hiszen ugyanúgy, mint a nyelv összes többi szavát, a tulajdonneveket is érintették az évszázadok során lejátszódó különböző fonomorfológiai változások (Dardano 2000, 102, Fogarasi 1987, 13–15). Az egyetlen általam ismert, ide sorolható római példa a *Pantheon*, amely nem véletlenül nem engedelmeskedett a nyelvtörténeti tendenciáknak: a latin is csak kölcsönbe vette a „minden isteneknek a” templomát kifejező görög szót, amelyet átírt ugyan a görög eredetiből, de aztán változatlanul hagyott. E görög szó tehát a latin, olasz, sőt magyar szövegkörnyezetben is változatlan formában szerepelhet.

2. Latin eredeti formában szereplő, lefordíthatatlan jelentésű tulajdonnév

Egyes toponimák esetében a magyar hagyomány a keletkezési, eredeti latin alakot (is) használja (pl. *Tiberis*).

3. Latin eredeti formában szereplő, köznévből lett, tehát elvileg lefordítható tulajdonnév

Az előző toponimákhoz hasonló csoport, azzal a kis különbséggel, hogy a tulajdonnévi alak köznévből származik, így elviekben magyarra is átültethető (pl. *Circus Maximus, Colosseum*).

4. Fonémák helyesírása szintjén honosított tulajdonnév

Többnyire a nagyobb múltra visszatekintő szavakkal, így Rómában a latin tulajdonnevekkel fordul elő, hogy a magyar fonomorfológiai vagy ortográfiai rendszerhez igazodva jelennek meg magyar szövegekben (pl. *Róma, Kolosszeum*).

5. Olasz eredeti formában szereplő tulajdonnév

A már említett nyelvtörténeti változásokat „elszenvedett”, valaha latin nyelven ismertté vált toponimák (pl. *Colosseo, Tevere*), valamint a már olasz nyelvi környezetben létrejött toponimák (pl. *Borgo*) tartoznak ide, amelyek gyakran megjelennek magyar szövegekben.

6. Olasz eredeti formában szereplő, köznévből lett tulajdonnév

Ide is olyan toponimák tartoznak, amelyek olasz nyelven (is) használatosak, azzal a különbséggel az előző típushoz képest, hogy láthatóan köznévből váltak tulajdonnévvé (pl. *Circo Massimo*).

7. Olasz eredeti alakban szereplő, köznévi elemet tartalmazó tulajdonnév

Olyan olasz toponimák tartoznak ebbe a csoportba, amelyek egyik tagja ugyan köznévi, tehát könnyen fordítható lenne, de a magyar szövegben is megmarad eredeti olasz alakjában (pl. *piazza Navona*).

8. Olasz eredetiből a köznévi tag tükörfordításával

Olyan olasz toponimák tartoznak ebbe a csoportba, amelyek köznévi tagja a magyar szövegben magyarra fordított alakban szerepel (pl. *Trevi-kút*).

9. Olasz eredetiből teljes tükörfordítással

Azok a több tagból álló olasz nyelvű toponimák tartoznak ide, amelyek minden elemét tekintetbe vevő tükörfordítás jelenít meg a magyar szövegben (pl. *Szent Péter-bazilika*).

10. Német megnevezésből teljes tükörfordítással

Azok a több tagból álló német nyelvű toponimák tartoznak ide, amelyeket tükörfordítás jelenít meg a magyar szövegben (pl. *Angyalvár*, *Spanyol lépcső*).

Kutatási kérdés

Amint az előbbi felsorolásból látható, Róma különleges történelmi múltja és a hazánkhoz fűződő szoros szálak következtében a római toponimák számos típusa fordulhat elő magyar szövegekben.

Kérdésünk, hogy milyen nevek szerepelnek az útikönyveinkben. Az eredeti alakok átvitele (Vermes 2005a, b) valósul-e meg, vagy valamilyen magyarított forma használatos? Esetleg az átvitel és magyarítás egyidejűleg jelenik meg? Az útikönyvek műfaji sajátosságainak megfelelően ugyanis a szerző nem kényszerül olyan vagylagos döntésre a külföldi desztináció toponimáinak említése során, mint az a fordító, aki szépirodalmi szövegben találkozik idegen denotátumra vonatkozó toponimával. Az útikönyvekben ugyanis nemcsak hogy nem kifogásolható, hanem kimondottan javallott a toponimák kettős (azaz a desztináció nyelvén, illetve az útikönyv nyelvén történő) említése. Az idegen nyelvi megjelölés ugyanis a térképen, helyszíni indikációkban való kiigazításban segíti a turistát, az olvasó nyelvén való megjelölés pedig a megértést, értelmezést segíti elő, azaz, Bańcerowski (2006) terminusával élve, a turisztában kifejlődött világ nyelvi képe és a világ kultúrképe (Bańcerowski 2006, 188) gazdagságához illeszkedik.

További kérdésünk lehet, hogy milyen magyarított formák jönnek létre, illetve egységesnek mutatkoznak-e e tekintetben az útikönyvek.

A kutatás anyaga, menete

Jóllehet a magyarországi könyvesboltokban manapság kapható, népszerű útikönyvek jelentős része fordítás, jelen kutatásnak csak a magyar szerzők által írt *Róma* útikönyvek képezik anyagát, hiszen ezek névhasználata vélhetően kevésbé kitett idegen nyelvi hatásoknak, illetve az egyes kiadókra jellemző, esetleges fordítási utasításoknak. A Panoráma (Ürögdi 1969), a Cartographia (Kudar 2003), a Dekameron (Gyenge 2006), és a Hibernia (Kordé 2010) kiadó gondozásában megjelent köteteket vizsgáltam meg.

Mint hogy az Örök Várossal kapcsolatos toponimák igen nagy számban fordulnak elő az útikönyvekben, az áttekinthetőség kedvéért szükségesnek éreztem a vizsgálandó toponimák körét szűkíteni. Az útikönyv idegenvezető

szerepéből és az utasok valódi helyzetéből kiindulva utazási irodák programajánlatai alapján jelöltem ki azon toponimákat, amelyek rövid idejű látogatás során is felkeresendők, tehát fontosak, népszerűek.

A 64 olaszországi utat hirdető TdM Utazási Iroda *Római Vakáció* (2008) című programja és a folyamatosan bővülő kínálatú Student Lines Diákutazási Iroda *Róma és Toszkána* (2011) című programja alapján a következő római toponimák tekinthetők kiemelt jelentőségűeknek: *Kolosszeum / Colosseum, Forum Romanum, Kapitólium domb, Velence tér, II. Vittorio Emanuele emlékmű, Via del Corso, Trevi kút, Spanyol lépcső, Vatikán, Szt. Péter Székesegyház, Angyalvár, Piazza Navona, Pantheon, Santa Maria sopra Minerva templom, Piazza Colonna, Santa Maria Maggiore, Lateráni Bazilika, Szent Lépcső, Szent Pál Bazilika, Vatikáni múzeumok, Circus Maximus, Igazság Szája, Tiberisziget, Palatinus, „Diadalmas Út”.*

A következő fejezetben tehát a fent említett toponimákat listázom, a tárgyilagosság kedvéért, azaz a magyar változatban található esetleges különbségek mellőzéseképpen olasz nevükön, betűrendben.

Mindegyik látnivalóhoz hozzárendelem az útikönyvekben talált magyar nyelvű változataikat. A talált változatok mellett zárójelben a kiadó nevét adom meg, egyetlen oldalszámmal, noha ugyanaz a toponima a könyv több helyén is felbukkan. Egy oldalszám megadásával ugyanis már visszakereshető a toponima, ugyanakkor nem válik nehezen áttekinthetővé a hivatkozás. Minthogy egy útikönyvben többféleképpen is említhetnek egy toponimát, valamint egy megnevezés több könyvben is előfordulhat, így hivatkozásaimban több ugyanazon denotátumra vonatkozó különböző alakú toponima mellett is szerepelhet ugyanaz a kiadó, és egy megnevezés mellett is szerepelhet több kiadó neve is.

A kutatás eredménye

Az első kérdéskörünkre az útikönyvekbe belelapozva hamar megkapjuk a választ. Gyakran csak a desztináció nyelvén, máskor csak a turista nyelvén olvasható a toponima. A toponimák párhuzamos nyelvű közlésének könnyen belátható előnye ellenére azonban a vizsgált útikalauzok nem gyakran alkalmazzák ezt a megoldást.

A második kérdéskörünk megválaszolásához a már említett módon kiválasztott toponimák forrásnyelvi, illetve az útikönyvekben talált magyarított változatait elemeztem. Az alábbiakban bemutatott elemzésem arra mutat rá, hogy a magyarítás, amennyiben megvalósul, változatos módokon jöhet létre, és a toponimák nagy részénél nem jellemző az egységes, standard változat, hanem eltérések mutatkoznak az egyes útikönyvek között.

1. *Basilica di San Giovanni in Laterano*

A „minden templomok anyja és feje” kifejezéssel is emlegetett bazilika megnevezése három fő egységből és az azokat összekötő grammatikai elemekből áll. Az első fő egység, a templom rangját jelölő köznévi elem (*basilica*), könnyen lefordítható idegen nyelvekre. A névadó *San Giovanni*, amely mind a keresztelőre, mind pedig Jézus kedvenc apostolára vonatkozik, képezi a második fő egységet. Ennek első tagja tulajdonképpen jelző, a második pedig személynév: mindkettő könnyen lefordítható idegen nyelvekre. A harmadik fő egység, a *Laterano*, az egykori patrícius személynévéből lett városrészt jelölő földrajzi tulajdonnév, amely le nem fordítható, de minthogy több mint másfél ezer éve van jelen az európai köztudatban, az átírás megoldása több nyelvben is kézenfekvő.

Magyarított változatok:

- *Lateráni Szt. János-bazilika* (Cartographia 11): tulajdonképpeni tükörfordítása az eredetinek.
- *Lateráni-székesegyház* (Panoráma 213): a névadó szent ugyan hiányzik ebből a fordított alakból, viszont a lateráni helyszín elegendő a templom azonosítására. A közsói elemet illetően megjegyzendő, hogy a *basilika* és a *székesegyház* terminusok nem szinonimák, amennyiben előbbi inkább építészeti szempontból (Gombrich 1983, 98–99, Szentkirályi 1980, II. 7), utóbbi az egyházi hierarchiához kapcsolódóan (Nanovszky 1996, 166) határolja be a templomot, itt azonban mindkét megnevezés helytálló, amennyiben püspöki székhelynek az ókori bazilikákat idéző alaprajzú főtemplomáról van szó. Ugyanakkor nem szabad említés nélkül hagyni a *basilika* szónak egy másik jelentését, amely a XVIII. század elejétől a templomok rangját is jelöli. A rangsor élén *basilica maior* megnevezéssel az a négy, a pápai székhely tekintélyében részesülő templom áll (Diós 1993–2010, I. 645), amelyek a kutatási tárgyat képező listán is szerepelnek, így ezek mindegyikénél (*Szent János, Szent Péter, Szent Pál, Santa Maria Maggiore*) célszerűbb a bazilika megnevezéssel élni.
- *S. Giovanni bazilika* (Dekameron 13): a fordítás mellőzi a helyszínrre vonatkozó elemet, és eredeti alakjában átveszi a névadó szent nevét.

2. *Basilica di San Paolo fuori le Mura*

A „népek apostola” sírja fölött épült templom megnevezése szintén három fő egységből és az azokat összekötő grammatikai elemekből áll. Az első fő egység itt is a templom rangját jelölő köznévi elem (*basilica*), a második a

névadó *San Paolo*, amely az üldözöből misszióssá vált apostolra vonatkozik, ugyancsak könnyen lefordítható elemekből áll. A harmadik fő egység pedig ennél a templomnál is a helyszínt jelöli, és könnyen lefordítható: a *fuori le mura* kifejezés szó szerinti jelentése „a falakon kívül”, utalva arra, hogy a bazilika a III. században épített aurelianusi városfalon kívül épült fel.

Magyarított változat:

- *Szt. Pál székesegyház* (Panoráma 309): a helyszínt jelölő elemet elhagyó, a névadó szent nevét a magyar változattal behelyettesítő, a templomot székesegyháznak nevező fordítás.

3. *Basilica di San Pietro in Vaticano*

A legnagyobbnak tekintett keresztény templom megnevezése – a már említett templomokhoz hasonlóan – három fő egységből és az azokat összekötő grammatikai elemekből áll. Az első fő egység itt is a templom rangját jelölő köznévi elem (*basilica*), a második a névadó *San Pietro*, amely Krisztus első számú apostolára vonatkozik, ugyancsak könnyen lefordítható elemekből áll, a helyhatározó viszonzyszóval összekötött harmadik fő egység pedig itt is a helyszínt jelöli. Ez utóbbi egység, amelyet egyébként a templom ismertsége miatt az olasz is ritkán említ, egy földrajzi tulajdonnévi elem (*Vaticano*), amely le nem fordítható, de minthogy több mint fél évezrede van erőteljesen jelen az európai köztudatban, az átírás megoldása több nyelvben is kézenfekvő, ugyanakkor mellőzése, a már említett ismertségi okból, szintén lehetséges.

Magyarított változatok:

- *Szent Péter-székesegyház* (Panoráma 262, Cartographia 60, Hibernia 68): a helyszínt említő elem, mint ahogy gyakran az olaszban is, hiányzik, az apostol nevét magyar változat helyettesíti, a templom rangjaként a *székesegyház* megjelölés szerepel (vö. *Basilica di San Giovanni in Laterano* kapcsán említettekkel).
- *Szent Péter-templom* (Panoráma 272): ugyanazon szerző többszöri említés során a rangja nélkül említi a templomot. Valószínűleg a szóismétlés elkerülése végett él ezzel az általános megnevezéssel.

4. *Basilica di Santa Maria Maggiore*

A legelső Mária tiszteletére épült templom megnevezése két fő egységből és az azokat összekötő birtokviszonyt jelölő grammatikai elemekből áll. Az első fő egység itt is a templom rangját jelölő köznévi elem (*basilica*), a második a

névadó szent jelzős megnevezéséből áll. A két jelzővel is ellátott személynév minden tagja lefordítható, illetve átírható magyarra, bár a magyarban így nem használatos.

Magyarított változatok:

- *S. Maria Maggiore-bazilika* (Panoráma 199): a névadó jelzős megnevezése átvitelrel, a templom rangja fordítással került a magyar változatba.
- *Santa Maria Maggiore-bazilika* (Hibernia 70): az előző alakhoz képest a különbség mindössze annyi, hogy ez nem rövidít.

5. *Bocca della Verità*

Az Oceanus-fejet ábrázoló kerek kőlap, amely az ókorban csatornafedőként szolgálhatott, a középkortól élvez kitüntetett figyelmet, amikor megszületik az a legenda, hogy a kőlap egyfajta hazugságvizsgálóként működik: aki az Oceanus-fej résszerű szájába téve kezét hazudni merészel, annak leharapja a kezét. A látványosság megnevezése erre a legendára utal. Csupán köznévi, illetve grammatikai elemekből áll, amelyek mind könnyen transzformálhatók idegen nyelvekre.

Magyarított változatok:

- *Igazság szája* (Cartographia 38, Hibernia 38): tükörfordítás.
- *igazság szája* (Ürögdi 112, Dekameron 63): az olasz megnevezés mellett, mintegy magyaráztaként, ezért nem nagy kezdőbetűvel.

6. *Campidoglio*

A Város egyik legközpontibb dombjának megnevezése a latinban a köznévi etimológiájú, de egyértelműen tulajdonnévnek számító *Capitolium*. Az olasz változat az évszázadok során lejátszódó hangrendi változásokból táplálkozó téves etimológiának köszönheti az alakját (Battisti, Alessio 1966, 707): az „értelmezhetetlen” *capitolio* alakkal szemben a *campi d’olio* jelentése ugyanis *olajmezők*. Az egyéb idegen nyelveken azonban, amelyek nem a latin szerves folytatásai, az eredeti latin tulajdonnév változatlan, vagy esetleg az adott nyelv fonomorfológiai rendszeréhez alakított formája várható.

Magyarított változat:

- *Capitolium* (Panoráma 70, Cartographia 39, Hibernia 44, Dekameron 17): a várakozásnak megfelelően a latinos forma használatos. Ugyanez az alak megtalálható a *Földrajzi nevek etimológiai szótára* I. kötetében is (Kiss 1978/1988, 277).

7. Castel Sant'Angelo

Az egykori Hadrianus-mauzóleum, majd pápai erődítmény neve három elemből áll. Az építmény típusát megjelölő köznévi elem könnyen lefordítható idegen nyelvekre, amennyiben az adott nyelvközösség jeltárgyai között szintén megtalálható a vár típusú építmény. A névadó Sant'Angelo, amelyet a legenda az 590-es pestis elmúlásáért tartott Nagy Szent Gergely vezette körmenethez kapcsol, amely során egy angyal jelent meg a vár tetején, jelzőre és köznévi elemre vezethető vissza, amely szintén könnyen lefordítható idegen nyelvekre.

Magyarított változat:

- *Angyalvár* (Panoráma 258, Cartographia 56, Hibernia 66, Dekameron 101): a műemlék közkeletű magyar elnevezése (Kiss 1988, 101–102).

8. Chiesa di Santa Maria sopra Minerva

Róma egyetlen gótikus templomának olasz neve több más templomhoz hasonlóan három fő egységből áll. Az első a köznévi elem, az építmény típusát jelöli (*chiesa* 'templom'), könnyen lefordítható. A *di* birtokos viszonyzó köti a második fő egységhez, amely a *Santa Maria*, az „Isten anyjára” vonatkozó megnevezés, amelynek mind köznévi, mind tulajdonnévi eleme lefordítható, bár magyarban ilyen összetételben e megjelölés nem használatos. A harmadik fő egység (amely arra utal, hogy egy ókori szentély fölé épült a mostani templom) első tagja a *Minerva* egy ókori isten latin személyneve, amely nem lefordítható, a *sopra* ('fölött') viszonyzó, azonban igen.

Magyarított változat:

- *S. Maria sopra Minerva-templom* (Panoráma 144): csak az építmény típusát jelölő köznévi elemet fordítja, a többi elem eredeti alakját átvitellel megőrzi ez a magyar változat.

9. Circo Massimo

A Palatinus és Aventinus között elterülő, ma már csak egy-két rom és a hatalmas üres tér képét nyújtó egykori cirkusz neve egy köznévi elem és jelzője alkotta szerkezetéből áll, amely azonban már a latin nyelvben tulajdonnévvé avansált. Ennek megfelelően, noha a latinból fejlődött olasz változaton láthatók a tipikus nyelvtörténeti fonó-morfológiai változások nyomai, a többi idegen nyelvben nem szükséges az eredeti latin név idegen nyelvi megfeleltetése, ugyanakkor, köznévi eredetéből kiindulva, nem elképzelhetetlen a latin megnevezés lefordítása sem.

Magyarított változat:

- *Circus Maximus* (Panoráma 218, Cartographia 72, Hibernia 56, Dekameron 64): a latinos forma használatos.

10. *Colosseo*

A Vespasianus és Titus császár által épített amfiteátrum valószínűsíthetően a mellette évszázadokon át megtalálható Nero-szoborkolosszusról kapta a ragadványnevét: „a kolosszos” jelzőt (Vickers 1977, 111, Kiss 1978/1988, 293). Jóllehet ma is ismert az eredeti *Amphiteatrum Flavi(an)um* név, a legtöbb nyelven, így olaszul és magyarul is, mind köznyelvi, mind turisztikai kontextusban a ragadványnév valamely változatával szokás hivatkozni az I. századi építményre.

Magyarított változat:

- *Colosseum* (Panoráma 92, Cartographia 44, Hibernia 57, Dekameron 40): a latinos forma használatos.

11. *Fontana di Trevi*

A barokk stílusban épült kút számára az igazi népszerűséget Fellini *Dolce Vita*jának híres jelenete hozta meg. E látnivaló nevének köznévi eleme könnyen lefordítható idegen nyelvekre. Másik eleme, a *Trevi* a latin *trivium* (azaz: hármas útelágazás) szóra vezethető vissza (Ravaro 2010, 656), de immár tulajdonév, amelynek más nyelvekben nincsen megfelelője.

Magyarított változat:

- *Trevi-kút* (Panoráma 314, Cartographia 28, Hibernia 34, Dekameron 76): átvitelrel és a köznévi elem fordításával jött létre ez a közkeletű változat.

12. *Foro Romano*

A több évezredes múltra visszatekintő, a Város életében valaha meghatározó központi terület neve köznévre vezethető vissza, amelyhez egy tulajdonnévből képzett melléknév társult jelzőként. A megnevezés immár tulajdonnévként (is) használatos, így lefordítása nem feltétlenül szükségszerű.

Magyarított változatok:

- *Forum Romanum* (Panoráma 85, Cartographia 41, Hibernia 49, Dekameron 23): a latinos forma használatos.
- *Forum* (Dekameron 23): a hivatalos alak egyszerűsített, jelző nélküli változata.

13. *Isola Tiberina*

A Város fő folyójának szigetét jelölő megnevezés köznévi eleme könnyen lefordítható idegen nyelvekre, másik eleme a folyó nevéből képzett melléknév, amely a köznévi elem jelzőjeként szerepel, így – legalábbis a melléknévi képző – szintén transzformálható más nyelvekre.

Magyarított változatok:

- *Tiberis-sziget* (Panoráma 115): szinte tükörfordítás, azzal a kis különbséggel, hogy a folyó nevét nem melléknévi formában kapcsolja a köznévi elem fordításához.
- *Tiberis szigete* (Cartographia 38): szinte tükörfordítás, bár a folyó nevét nem melléknévi formában, hanem birtokosként kapcsolja a köznévi elem fordításához.
- *A Tiberis kis szigete* (Cartographia 38, Dekameron 115): nem névként, hanem az olasz név melletti magyarázatként szerepel.

14. *Monumento a Vittorio Emanuele II*

Az Olaszország első királyának a tiszteletére épített hatalmas márvány emlékmű megnevezése egy az építmény típusát megjelölő köznévi elemből, valamint a király tulajdonnevéből áll, összekötve – természetesen – a szükséges grammatikai elemmel. A köznévi és grammatikai elem könnyen lefordítható idegen nyelvekre, míg a király nevének sorsa kérdéses lehet, amennyiben mind az eredeti név érintetlenül hagyása, mind pedig az idegen nyelvekben létező megfeleltetése elképzelhető.

Magyarított változatok:

- *Viktor Emmanuel-emlékmű* (Panoráma 85): a személynévi elem behelyettesítéséből és a köznévi elem lefordításából létrejött változat.
- *Viktor Emanuel emlékmű* (Cartographia 44, Korda 35): csupán helyesírási eltérést mutat az előzőhöz képest.
- *Viktor Emmanuel emlékműve* (Dekameron 50): az előzőekhez hasonló, de birtokviszonyt tükröző változat.

15. *Musei Vaticani*

A vatikáni palotában kiállított műkincsek több múzeumban kaptak helyet, így a megnevezés köznévi eleme a többes számban nyelvtani megjelölését viseli magán. Mind a lexikai, mind a grammatikai megfeleltetés könnyen megoldható idegen nyelveken. A megnevezés másik eleme földrajzi tulajdonnévből képzett jelző, amelynek a melléknévi képzője szintén transzformálható más nyelvekre.

Magyarított változatok:

- *Vatikáni Múzeumok* (Cartographia 64, Hibernia 68, Dekameron 109): tükörfordítás.
- *Vatikáni múzeumok* (Panoráma 278): az olasz megnevezés mellett, mintegy magyarázatként, ezért nem nagy kezdőbetűvel szerepel.

16. *Palatino*

A Város egyik leghíresebb dombját jelölő toponima esetében olyan latin eredetű tulajdonnévről van szó, amelynek hang-, illetve betűsorát az egyes idegen nyelvek az évszázadok során a saját fonomorfológiai rendszerükhöz igazították, így idegen nyelvi szövegekben megfeleltetésként valószínűsíthetően e honosított alakban fordul elő.

Magyarított változatok:

- *Palatinus* (Panoráma 63, Hibernia 56, Dekameron 35): a latinos forma használatos.
- *Palatinus-domb* (Cartographia 39, Hibernia 55): a latinos formai kiegészítése köznévi elemmel.

17. *Pantheon*

A „minden isteneknek a” templomára utaló görög kifejezés köznévi elemekből állt ugyan össze, de már az ókorban egyetlen szóból álló tulajdonnévnek számít, latin betűs írással. A Város legépebben fennmaradt ókori templomának így a neve is a leginkább időtállóknak bizonyult: a görögös hangzású latin nevet érintetlenül hagyták az elmúlt két évezred fonomorfológiai változásai, így a mai olasz nyelv is az eredeti megjelölést használja. Ennek megfelelően, noha ismert a név etimológiája, e görög kifejezésből megalkotott latin tulajdonnevet nem szokás más megfeleltetésekkel helyettesíteni idegen nyelvű szövegekben.

Magyarított változatot – a fentieknek megfelelően – nem várhatunk. Mindegyik vizsgált útikönyv (Panoráma 142, Cartographia 31, Hibernia 20, Dekameron 68) a *Pantheon* változatot hozza, ahogyan az a *Földrajzi nevek etimológiai szótára* II. kötetében is található (Kiss 1978/1988, II. 314).

18. *Piazza Colonna*

A Marcus Aurelius hadjáratát dicsőítő diadaloszlopról elnevezett tér megjelölése két köznévi elemből áll, amelyek közül a közterület megnevezésére szolgáló elem könnyedén lefordítható idegen nyelvekre, a *Colonna* része viszont immár tulajdonnévnek tekinthető, így nem szükséges lefordítani.

Magyarított változat egyik útikönyvben sem szerepelt. Megjegyzendő azonban, hogy a Panoráma, amely, ha nem is magyar névváltozattal, de magyarázattal kiegészíti az eredeti nyelvű megnevezést: „*a tér a nevét [...] az ott álló [...] oszlopról*” (Panoráma 150).

19. *Piazza di Spagna*

A Spanyolország szentszéki nagykövetségéről elnevezett tér megnevezése a közterületet megjelölő köznévi elemből és egy földrajzi tulajdonnévi elemből áll, valamint a kettő között kapcsolatot teremtő grammatikai elemből. A köznévi elem könnyen lefordítható más nyelvekre, a tulajdonnévi elemét egy európai országról kapta, amelynek idegen nyelveken más és más változata lehet, így a tulajdonnévi elem megfeleltetése sem zárható ki idegen nyelvi szövegekben. Érdeemes megjegyezni azonban, hogy míg a helyiek az egész teret emlegetik a látványosságok között, a külföldi látogatók elsősorban a teret a dombtetővel összekötő lépcsőre összpontosítanak. Így fordulhat elő, hogy Európa több nyelvében is a *Spanische Treppe*, *Spanish Steps*, *Испанские ступени* kifejezésekkel utalnak a térre.

Magyarított változatok:

- *Spanyol-lépcső* (Panoráma 168): a megnevezés a németből érkezik, tükörfordítással (Fábián 1999: 105).
- *Spanyol Lépcső* (Cartographia 53): csupán helyesírási eltérést mutat az előzőhöz képest.
- *Spanyol lépcső* (Hibernia 24, Dekameron 81): csupán helyesírási eltérést mutat az előzőhöz képest.

20. *Piazza Navona*

A Bernini szökőkútjairól (is) híres, stadion alaprajzú barokk tér megnevezése két elemből áll. A közterület megnevezését szolgáló köznévi elem könnyen lefordítható idegen nyelvekre. A bizonytalan etimológiájú tulajdonnévi elemet viszont nem célszerű más megfeleltetésekkel helyettesíteni idegen nyelvű szövegekben.

Magyarított változat egyik útikönyvben sem szerepelt.

21. *Piazza Venezia*

A Capitolium szomszédságában található tér neve két elemből áll. A köznévi elem a közterület megnevezésére szolgál, könnyen lefordítható más nyelvekre. A tulajdonnévi elemét Itália egyik jól ismert városáról kapta, amelynek bizo-

nyos idegen nyelveken az olasztól eltérő, a saját fonomorfológiai rendszeréhez jobban igazított változata él, így a tulajdonnévi elem megfeleltetése sem zárható ki idegen nyelvi szövegekben.

Magyarított változat egyik útikönyvben sem szerepelt.

22. *Scala Santa*

A köznévi elemből és jelzőjéből álló megnevezés arra a szentnek nevezett lépcsősorra vonatkozik, amelyen egykoron Jézus járult Pontius Pilátus elé, s amelyet Nagy Konstantin császár anyja, Szent Helena hozatott Rómába. Eredeti latin elnevezése *Scala Sancta*. A toponima mindkét eleme könnyen lefordítható.

Magyarított változat:

- *Szent Lépcső* (Panoráma 214, Cartographia 49, Hibernia 64): tükörfordítás.

23. *Vaticano*

Az egykori mons Vaticanusra visszavezethető név ma leginkább az 1870-es határai közé szorított pápai állam megjelölésére használatos. Olyan latin eredetű tulajdonnévről van szó, amelynek hang-, illetve betűsorát az egyes idegen nyelvek az évszázadok során a saját fonomorfológiai rendszerükhöz igazították, így idegen nyelvi szövegekben megfeleltetésként valószínűsíthetően e honosított alakban fordul elő.

Magyarított változat:

- *Vatikán* (Panoráma 264, Cartographia 59, Hibernia 66, Dekameron 101): a magyar fonomorfológiai rendszerhez és helyesíráshoz igazodó honosított alakváltozat, amely a *Földrajzi nevek etimológiai szótára* II. kötetében is megtalálható (Kiss 1978/1988, II. 744).

24. *Via del Corso*

A Város két fontos terét is összekötő „tengely”, az üzletei miatt is népszerű sugárút megnevezése két köznévi és egy grammatikai elemből áll, amelyek közül mindegyik könnyen átültethető idegen nyelvre, de – minthogy az egykori löversenyekre emlékeztető szó tulajdonnévvé avanszált – a Corso szót nem szükséges lefordítani más nyelvekre.

Magyarított változat egyik útikönyvben sem szerepelt.

25. *Via Sacra*

A diadalmenetekhez még az ókorban megépített út latin megnevezése két elemből, egy jelzővel ellátott köznévből áll, így fordítása idegen nyelvekre

könnyen megoldható. Minthogy azonban az olasz is megtartotta az eredeti latin nevet, elképzelhető a latin alak használata más idegen nyelvi szövegekben is.

Magyarított változat:

- *Szent Út* (Hibernia 50): tükörfordítás.

Összegzés

Jóllehet a Rómát bemutató útikönyvekben felbukkanó toponimákat a teljesség igénye nélkül vizsgáltam meg, a turisták által leglátogatottabb helyszínek nevei alapján is levonható a tanulság: az útikönyvek az eredeti toponimák helyett, ritkábban mellett, magyar nyelvű változatokat használnak, amelyek azonban nem tekinthetők egységesnek, hiszen könyvenként eltérő alakok fordulhatnak elő.

Kérdéses, hogy az eredeti toponimák mellőzése, valamint a magyar változatok standardizációjának hiánya milyen hátrányokkal járhat a turista számára. Ennek megválaszolása további kutatásokat igényelne.

Irodalom

- Bañcerowski Janusz. 2006. A világ nyelvi, tudományos és kultúrképe mint a második valóság komponensei. *Magyar Nyelvőr* 130 (2): 187–198.
- Battisti, Carlo–Alessio, Giovanni. 1966. *Dizionario etimologico italiano*. Firenze: Barbera Editore.
- Dardano, Maurizio. 2000. *Manualetto di linguistica italiana*. Bologna: Zanichelli.
- Diós István főszerk. 1993–2010. *Magyar Katolikus Lexikon*. Budapest: Szent István Társulat.
- Fábián Pál–Földi Ervin–Hönyi Ede. 1998. *A földrajzi nevek helyesírása*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Fábián Zsuzsanna. 1999. Nomi propri italiani nell’ungherese. *Nuova Corvina* 6: 104–112.
- Fogarasi Miklós. 1987. *Nuovo manuale di storia della lingua italiana*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Gombrich, Ernst Hans. 1983. *A művészet története*. Ford. G. Beke Margit–Falvay Mihály. Budapest: Gondolat.
- Gyenge István. 2006. *Róma*. Budapest: Dekameron.
- Kiss Lajos. 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. (I–II. kötet / A–K, L–Zs). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kordé Zoltán. 2010. *Róma és a Vatikán*. Útikönyv. Budapest: Hibernia.
- Kudar Lajos. 2003. *Róma*. Budapest: Cartographia.

- Nanovfszky György. 1996. *Kereszténység – katolicizmus – ortodoxia*. Budapest: Windsor Kiadó.
- Ravaro, Fernando. 2010. *Dizionario romanesco*. Roma: Newton Compton.
- Római és Toszkána. 2011. <http://www.studentlines.hu/r.html> (2011. márc. 13.)
- Római Vakáció. 2008. <http://tdmtravel.hu/?page=detail&id=18456&iid=126> (2008. júl. 16.)
- Szentkirályi Zoltán. 1980. *Az építészet világtörténete I–II*. Budapest: Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata.
- Ürögdi György. 1969. *Róma*. Budapest: Panoráma.
- Vermes Albert Péter. 2005a. *Proper names in translation: a relevance-theoretic analysis*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Vermes Albert Péter. 2005b. *Proper names in translation: a relevance-theoretic analysis*. A doktori iskolákban megvédett névtani témájú doktori disszertációk. *Névtani Értesítő* 27: 311–314.
- Vickers, Michael. 1977. *A római világ*. Ford. Borbás Mária. Budapest: Helikon Kiadó.

ROMAN TOPONYMS IN HUNGARIAN TRAVEL GUIDE BOOKS

Inevitable elements of our travel guide books presenting foreign destinations are toponyms concerning foreign denotata. This study looks at a specific group of toponyms, those of the Eternal City, in Hungarian travel books. The specific feature of these geographic names is that both the Latin and the Italian can be considered original forms, and further, some of them have conventional Hungarian names as well; therefore, the question arises, which forms do the authors of Hungarian travel books use. Are the toponyms in their original or Hungarianized form? Looking through the travel guides, we can conclude that instead of, or sometimes next to the original forms they also use Hungarian ones; nevertheless, these names tend not to be uniform, since they have varied forms in each book.

Keywords: travel guide books, toponyms, Roman, Hungarian.

RIMSKI TOPONIMI U BEDEKERIMA NA MAĐARSKOM JEZIKU

Nezaobilazni elementi knjiga koje opisuju inostrane destinacije su toponimi koji se odnose na strane denotate. Analizirana je specifična grupa geografskih imena, toponimi koji se vezuju za Večni grad u bedekerima na mađarskom jeziku. Posebno ovim geografskim imenima daje činjenica da se i italijanski i latinski oblici smatraju izvornim, zatim neki od njih imaju više konvencionalnih mađarskih naziva, pa se

postavlja pitanje koje autori ovih knjiga koriste. Da li se ovi toponimi javljaju u izvornom ili u adaptiranom obliku prema mađarskom? Na osnovu knjiga namenjenih putnicima može se zaključiti da se umesto izvornih toponima (ređe, paralelno sa njima) koriste varijante na mađarskom jeziku koje takođe nisu jedinstvene, jer se od knjige do knjige javljaju različiti oblici imena.

Ključne reči: bedeker, toponimi, rimski, mađarski.

A kézirat leadásának ideje: 2016. jan. 10.

Közlésre elfogadva: 2016. márc. 5.